

نقش برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران

● حسین حیدری ●

دانشجوی دکتری دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۶

چکیده

پدیده‌ها، روندها و موقعیت‌هایی که در یک جامعه ایجاد می‌شوند در برخی موارد قابلیت تبدیل شدن به بحران امنیتی را دارند و اگر این پدیده‌ها و موقعیت‌ها در یک فرایند منطقی برآورد شده و با ذکر تمام ابعاد، جزئیات، سطوح و ... به‌دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند، این اقدام (برآورد مستمر از پدیده‌ها) نیز از مأموریت‌های اصلی و غیرقابل انکار نهادهای اطلاعاتی است و هیئت حاکمه خواهد توانست بحران‌های امنیتی را برآورد و از وقوع آن‌ها پیشگیری نماید. با توجه به اهمیت بالای برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی، در این تحقیق سعی شده با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای نقش برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران مورد تحلیل قرار گیرد. مشخص گردید که برآورد اطلاعاتی، اطلاعاتی صرفاً بر اساس حدس و گمان نیست؛ بلکه فرایندی جدی، عقلانی، حاوی تحقیقات بی‌طرفانه، فعالیت دقیق اطلاعاتی و بیان واضح و روشن آخرین وضعیت پدیده‌هایی است که بر اساس شواهد و قرائن متقن، قابلیت تبدیل شدن به بحران را دارند و در جمهوری اسلامی ایران نیز بایستی برآورد اطلاعاتی به‌عنوان امری مهم در پیشگیری از بحران‌های امنیتی نقش واقعی خود را ایفا نماید.

کلید واژگان: برآورد، برآورد اطلاعاتی، بحران، بحران امنیتی، پیشگیری

مقدمه

برآورد حاصل تجزیه و تحلیل موقعیت‌ها و روندهایی است که در آینده رخ می‌دهد. هم‌چنین برآورد تفسیر اهمیت روندها و ارزیابی احتمالات و نتایج فعالیت‌های متنوعی است که در آینده ممکن است رخ دهد (محلاتی، ۶۳: ۱۳۹۱).

موقعیت و روندهایی که در یک جامعه ایجاد شده و به وقوع می‌پیوندند همیشه در کنترل نهادهای حاکمیتی نبوده و در برخی از موارد قابلیت تبدیل شدن به بحران را دارند، اگر این موقعیت‌ها و روندها به‌دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و علائم و نشانه‌های آن به‌خوبی شناسایی و برآورد شوند امکان مدیریت صحیح و کاهش تبعات منفی آن‌ها نیز فراهم خواهد شد.

امروزه اطلاعات و برآورد اطلاعاتی، عنصر اساسی و کلیدی در کنترل و پیشگیری از بحران‌های امنیتی تلقی شده و نداشتن اطلاعات لازم و کافی به‌منزله غافلگیری و شکست در کنترل و مدیریت چنین بحران‌هایی است. هر چه میزان اطلاعات در ارتباط با روندهای بحران‌زا بیشتر باشد تسهیل در مدیریت بحران بهتر و بیشتر فراهم خواهد شد. اطلاعات، رمز موفقیت در برخورد با هر بحران به‌ویژه بحران‌های امنیتی است و حتی داشتن اطلاعات در زمان اندک نیز می‌تواند در حل مسئله بحران نقش قابل توجهی ایفا نماید؛ پس می‌توان گفت مهم‌ترین کارکرد نهادهای امنیتی - اطلاعاتی در دوران تغییر سریع روندها، آینده‌نگری، برآورد (تخمین)، پیش‌بینی، و ممانعت از بروز و عینیت یافتن بحران‌ها و تهدیدات (بالقوه) علیه امنیت ملی، ثبات سیاسی و اخلال در نظم اجتماعی است. در حقیقت انتظار اصلی حاکمان و افکار عمومی از نهادهای امنیتی آن است که از بروز بحران‌های امنیتی غافلگیرکننده جلوگیری نمایند و بر رویدادها و روندهای نوظهور که برخی از آن‌ها زمینه‌ساز بحران‌های امنیتی می‌شوند پیشی بگیرند؛ چراکه فلسفه وجودی نهادهای اطلاعاتی در پیشگیری از غافلگیری در عرصه‌های مختلف امنیتی، نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و... است.

شاید برآورد اطلاعاتی در ابتدا یک امر ذهنی و بر اساس حدس و گمان تلقی شود در صورتی که این‌گونه نیست و برآورد اطلاعاتی نتیجه فعالیت اطلاعاتی، بررسی شواهد، قرائن، علائم و نشانه‌ها و در برخی موارد تخمین روندهای آینده بر اساس روندهای حال و مدل‌سازی ذهنی و عقلانی در این زمینه است.

در این مقاله با توجه به نقش برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران سعی شده با بهره‌گیری از مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای این موضوع مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرد. در ابتدا ضمن بیان مسئله و پیشینه موضوع به اهمیت و ضرورت تحقیق اشاره شده و مفهوم

بحران و بحران امنیتی تشریح شده است سپس به موضوع مدیریت اطلاعات و کارکردهای اطلاعات در بحران امنیتی پرداخته شده و در ادامه مفهوم پیشگیری و برآورد اطلاعاتی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در پایان نیز یافته‌های تحقیق مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته‌اند.

بیان مسئله

موضوع بحران و پیشگیری از بحران با عنایت به پیچیدگی‌ها و در هم تنیدگی موضوعات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و ... در جوامع امروز مورد توجه حکومت‌ها و نظام‌های سیاسی حاکم قرار گرفته است. با توجه به تبعات و پیامدهای منفی وقوع بحران به‌ویژه بحران‌های امنیتی که بعضاً ارتباط مستقیمی با ادامه حیات و یا سرنوشتی نظام‌های سیاسی حاکم دارند، همواره مدیریت بحران و تلاش برای پیشگیری از وقوع بحران‌های امنیتی به‌عنوان یک موضوع راهبردی در کانون توجه حکمرانان قرار گرفته است. در شرایط حاضر آنچه حائز اهمیت است این است که به هنگام بروز بحران همه توجهات مدیران عالی به سمت مدیریت بحران جلب شده و به تناسب نوع و شدت، آن بحران مدیریت شده و سرانجام بحران حادث شده با برجای گذاشتن آثار و تبعاتی به پایامی رسد و با فروکش کردن بحران نیز مدیران و مسئولان مربوطه کار خود را پایان یافته تلقی می‌کنند و شاید هم باید گفت منتظر مدیریت بحران‌های آینده می‌مانند. این شیوه از مدیریت بحران که در جوامع امروزی مرسوم است کمترین توجه را به موضوع برآورد و پیشگیری از بحران‌ها، به‌ویژه بحران‌های امنیتی داشته است. اگر چنانچه موضوع برآورد اطلاعاتی، پیش‌بینی و تحلیل اطلاعاتی از وضعیت موجود که می‌تواند پیش از وقوع بحران امنیتی مورد توجه قرار گرفته و منجر به پیشگیری از وقوع بحران امنیتی شود در کانون توجه مدیران، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران مسائل راهبردی واقع نشود بالطبع هزینه مدیریت بحران‌های امنیتی بالا رفته و در برخی موارد شاید غیرقابل جبران نیز باشد. در این میان نقش دستگاه‌های اطلاعاتی و امنیتی نیز در مدیریت بحران‌های امنیتی کلیدی است؛ چراکه می‌توانند با انجام برآوردهای هوشمندانه، دقیق، منطقی و بر اساس فعالیت دقیق اطلاعاتی علائم، نشانه‌ها، زمینه‌ها و بسترهای شکل‌گیری بحران را شناسایی و با ارائه برآورد اطلاعاتی دقیق به کشف علل و زمینه‌های بروز بحران و فراهم نمودن امکان پیشگیری از بحران‌های امنیتی کمک شایانی کنند. در موضوع مدیریت بحران‌های امنیتی به وقوع پیوسته در جمهوری اسلامی ایران مسئله و موضوعی که باید مورد توجه قرار گیرد این است که اصولاً در ابتدا برآورد اطلاعاتی دقیقی از روندها

و موقعیت‌هایی که می‌توانستند زمینه‌ساز شکل‌گیری بحران باشند وجود نداشته و یا در خوش بینانه‌ترین حالت این‌گونه برآوردها مورد توجه متولیان مدیریت بحران قرار نگرفته است؛ در چنین شرایطی این سؤال مطرح می‌شود که برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی در جمهوری اسلامی ایران چگونه می‌تواند نقش ایفا کند؟

پیشینه تحقیق

در موضوع برآورد اطلاعاتی در بحران‌های امنیتی، تحقیقاتی که تاکنون به انجام رسیده عموماً ناظر بر تعاریف برآورد اطلاعاتی بوده و نقطه اشتراک آن‌ها نیز بیشتر متمرکز بر تشریح کارکرد اطلاعات در بحران‌های امنیتی شده است.

ردیف	عنوان	محل انتشار	پدیدآورنده	خلاصه پژوهش
۱	اصلاح ساختار برآورد نویسی در جامعه اطلاعاتی از سازمان محوری به مشتری مداری	مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی	محمود صالحی و کاظم ترابی	تغییر رویکرد جامعه اطلاعاتی از رویکرد تولید محور به رویکرد مشتری محور روشی است که در این مقاله به‌عنوان رویکردی تجویزی برای بهبود کیفیت برآوردهای اطلاعاتی تنظیم و مرزها و حدود و ثغور آن از طریق بیان ویژگی‌ها یا اصول برآورد معین شده است.
۲	مقایسه تطبیقی مسیر تدوین برآورد اطلاعاتی با دیگر مفاهیم حوزه تحلیل در سازمان‌های اطلاعاتی	مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی	محمود صالحی و محمد مدبری	تعریف و تحلیل مفاهیم پیش‌بینی اطلاعاتی، پیشگیری از وقوع بحران و ایجاد آمادگی سازمانی، بررسی اطلاعاتی، تحلیل اطلاعاتی، برآورد اطلاعاتی در بحران

۳	روش‌شناسی در برآورد اطلاعاتی	مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی	کریم شهیدی و مهدی نور محمدی	روش‌شناسی برآورد اطلاعاتی ، برآوردها تصویری از وضعیت فعلی موضوع‌ها را در برابر تصمیم گیران قرار می‌دهند، برآوردها حاصل همکاری گروهی ، سازمانی و بین سازمانی هستند به همین دلیل اجماعی از نظرهای مختلف‌اند. لازم است تحلیل‌گر همواره میان تصمیم گیران و جمع آور کنندگان در حرکت باشند تا حاصل برآورد هر چه بیشتر به واقعیت نزدیک شود.
۴	مدل سه وجهی مدیریت اطلاعاتی در بحران‌های امنیتی	مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی	محمود مظلومی	مفهوم شناسی بحران ، بحران عام و خاص مدیریت اطلاعات ، ماتریس سه وجهی مدیریت اطلاعاتی بحران (قبل ، حین و بعد بحران) ، کارکردهای کلان اطلاعاتی در بحران ، احصای مدل سه وجهی مدیریت اطلاعاتی بحران‌های امنیتی
۵	رهیافتی نظری بر برآورد در سازمان‌های اطلاعاتی و ارائه مدل مفهومی	مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی	خدابخش کتولی نژاد و رضا طلایی	چیستی برآورد اطلاعاتی ، سطوح و اقسام برآورد در سازمان‌های اطلاعاتی ، تبیین روند برآورد در مراحل بررسی‌های اطلاعاتی ، روند برآورد در مراحل بررسی‌های اطلاعاتی

اهمیت و ضرورت تحقیق

در مقایسه با سایر بحران‌ها، امروزه وقوع بحران‌های امنیتی تبعات و هزینه‌های جبران‌ناپذیری را متوجه نظام‌های سیاسی می‌کند و در برخی مواقع نیز در صورت عدم مدیریت و پیشگیری از این گونه بحران‌ها، امنیت ملی کشورها نیز مورد تهدید جدی واقع شده و با گسترش دامنه بحران موجودیت حاکمیت به مخاطره افتاده و حتی منجر به سقوط نظام حاکم نیز می‌شود.

بحران‌های امنیتی معمولاً در بستر زمان شکل می‌گیرند و عوامل گوناگون (داخلی، خارجی) نیز در ایجاد آن‌ها نقش دارند. آسیب‌های مختلف موجود در بستر اجتماع، اقتصاد، سیاست، فرهنگ و... در یک نظام سیاسی که معمولاً در طول یک دوره زمانی شکل می‌گیرند؛ چنانچه موردتوجه حاکمان و سیاست‌گذاران قرار نگیرند قابلیت تبدیل شدن به تهدید را پیدا کرده و نهایتاً در قالب بحران‌های امنیتی با شدت و ضعف متفاوت امکان بروز و ظهور پیدا می‌کنند. با توجه به اینکه بحران‌های امنیتی مستقیماً امنیت ملی کشورها را مورد تهدید قرار می‌دهند؛ لذا ضرورت پیشگیری از این‌گونه بحران‌ها باید بیش‌ازپیش موردتوجه هیئت حاکمه قرار گیرد.

سابقه مدیریت بحران‌های امنیتی به وقوع پیوسته در طول تاریخ انقلاب اسلامی نیز نشان می‌دهد که این‌گونه بحران‌ها پس از وقوع به‌نوعی مدیریت شده‌اند و تلاش قابل توجهی در جهت برآورد، پیش‌بینی و پیشگیری از آن‌ها صورت نگرفته و یا در حد محدودی بوده است و پیشگیری از بحران‌های امنیتی نیز صرفاً در جهت کاهش دامنه این‌گونه بحران‌ها، آن‌هم پس از وقوع بحران بوده است؛ لذا موضوع برآورد اطلاعاتی به‌منظور پیشگیری از بحران‌های امنیتی ضرورت و اهمیت دوچندانی پیدا می‌کند تا در پرتو آن بتوان با برآورد اطلاعاتی صحیح پیش از وقوع بحران امنیتی علائم و نشانه‌های آن‌ها مورد شناسایی، برآورد و تحلیل قرارداد و راهکار پیشگیری از آن‌ها را پیش از وقوع به متولیان امور امنیتی و حکومتی ارائه داد. برآوردها محبوب‌ترین و قابل اطمینان‌ترین محصولات نزد تصمیم‌گیران‌اند و همواره تکیه نهادهای تصمیم‌گیری بر این محصول است. برآوردها فضای عدم قطعیت، وجوه پنهانی و مبهم موضوعات به‌ویژه بحران‌های امنیتی را روشن‌تر و قابل فهم‌تر می‌سازد. ضرورت انجام این تحقیق آن است که اهمیت و ارزش برآورد اطلاعاتی را در پیشگیری از بحران‌های امنیتی مشخص نماید تا نهادهای اطلاعاتی بتوانند با برآورد صحیح و منطقی اطلاعاتی، پدیده‌ها و موقعیت‌هایی که قابلیت تبدیل شدن به بحران امنیتی دارند را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهند تا از این رهگذر دیگر شاهد غافلگیری در بروز بحران‌های امنیتی نباشیم.

هدف تحقیق

شناخت نقش برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران.

سؤال

نقش برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی در جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟
با توجه به اینکه این تحقیق به دنبال (کشف) و (توصیف) موضوع مورد سؤال است، طرح فرضیه مقدور نیست.

نوع تحقیق

نوع تحقیق توسعه‌ای است.

روش تحقیق

روش پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای خواهد بود.

روش گردآوری تحقیق

روش گردآوری اطلاعات نیز از طریق فیش‌برداری از منابع صورت خواهد گرفت.

تعاریف و اصطلاحات

مفهوم بحران و بحران امنیتی

مفهوم بحران از ریشه یونانی (krinon) به معنای نقطه عطف به‌ویژه در مورد بیماری و همچنین بروز خطر در مورد مسائل سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی گرفته شده است (ساوه درودی، ۱۵: ۱۳۹۵). بحران به مفهوم آشفتگی (عمید، ۲۷۲: ۱۳۷۴) اگرچه سابقه طولانی در حوزه امنیت و جهان سیاست دارد؛ اما به‌طور مشخص این واژه پس از جنگ جهانی دوم در ادبیات علوم سیاسی جایگاه ویژه‌ای برای خود باز کرد و اندیشمندان علم سیاست و جامعه‌شناسی در تبیین شرایط سیاسی جامعه از جهات مختلف (توسعه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی) به تشریح شرایط حاکم بر جامعه و علل بروز بحران پرداختند (ساوه درودی، ۱۶: ۱۳۹۵). بحران به دلیل شرایط فوق‌العاده‌ای که برای افراد، سازمان‌ها، دولتمردان و... ایجاد می‌نماید همواره موضوعی با اهمیت بوده است. وقتی این موضوع (بحران) با مسائل امنیتی گره بخورد، اهمیت آن دوچندان می‌شود؛ چراکه امنیت ملی یکی از نیازهای اساسی جوامع است و بدون آن انجام بسیاری از امور با مشکل روبرو خواهد شد. از این‌رو اینکه اساساً مفهوم بحران امنیتی چیست و چه جنبه‌هایی می‌تواند داشته باشد، اولاً امکان پیش‌بینی و پیشگیری از بحران‌های امنیتی را فراهم می‌آورد؛ ثانیاً در صورت تحقق بحران امنیتی به مدیران بحران امکان مقابله با آن را می‌دهد؛ از طرفی اگر بحران امنیتی و زوایای آن به‌خوبی شناسایی نشود ممکن است تلاش‌ها برای پیشگیری و مقابله با آن به انحراف رفته و مسیر فعالیت‌های انجام‌شده در راستای مقابله با بحران امنیتی را حتی به سمت حادتر کردن شرایط بحرانی سوق دهد (رحمانی ساعد، قدیری و تنهایی، ۹۴: ۱۳۹۸). بحران از نظر امنیتی به معنی ستیز و جنگ ادراکی است. بحران را می‌توان وضعیتی دانست که به‌طور معمول از قبل حدس

و انتظاری برای وقوع آن نبوده و در یک دوره زمانی سریع پاسخی فوری لازم دارد؛ همچنین زمان برای مقابله با آن بسیار کم بوده و می‌تواند ارزش‌های سازمان و نظام را تهدید نماید (ساوه درودی، ۱۸: ۱۳۹۵). بحران امنیتی به رویداد تأثیرگذار بر نظام تعادل اجتماعی (عدالت، ساختار، مدیریت) و منافع امنیت ملی (حیاتی، مهم، حاشیه‌ای) که از طریق ایجاد جریان‌های اعتراضی یا آشوب یا اغتشاش صورت گرفته و کارکرد (مأموریت) سازه‌های امنیت ساز را از حالت عادی خارج و تمام تلاش آن‌ها را معطوف به حل شرایط پیش آمده و تصمیم‌گیری در یک بازه زمانی مشخص می‌کند، اطلاق می‌شود (ساوه درودی، تقریرات درسی).

بحران از دیدگاه خاص عبارت است از: وقوع ناگهانی پیش‌بینی نشده و یا غیرقابل پیش‌بینی و یا واقعه پیش‌بینی شده ولی غیرقابل پیش‌گیری که باعث به مخاطره افتادن هستی کل جامعه شود. بحران وضعیتی است که در کل جامعه یا بخشی از آن اختلالی پدید می‌آورد و تعادل عمومی اجتماع و امنیت آن را به مخاطره می‌اندازد؛ به عبارتی حوادث سریع که توانایی بر هم زدن تعادل نیروها در کل سیستم را داشته باشد که در آن سه عامل تهدید، زمان و غافلگیری نقش دارند (مظلومی، ۱۵: ۱۳۹۲).

تعاریف عام از بحران

بحران به معنای خروج از حالت تعادل و حاکمیت شرایطی ناپایدار، متزلزل، نوسانی، اضطراب ساز و شکننده در عوامل تأثیرگذار بر زندگی انسان در دو حوزه غیرطبیعی است. بحران موقعیتی است که با ایجاد اختلال در نظم سامانه اصلی یا قسمت‌هایی از آن موقعیت‌هایی را که مستلزم پاسخ‌دهی آنی و اختصاص منابع فوق‌العاده است را با مشکل مواجه می‌سازد و موجب سردرگمی و غافلگیری افراد و نهادهای تصمیم‌گیرنده می‌شود (ساوه درودی، ۲۴: ۱۳۹۵).

انواع بحران

بحران در سطح کلان به دو نوع طبیعی و غیرطبیعی تقسیم می‌شود. طبیعی شامل سیل و زلزله است و غیرطبیعی شامل بحران اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگ، نظامی و زیست‌محیطی است. بحران‌های طبیعی به دو نوع (انسان‌ساخت عمدی) و (انسان‌ساخت غیرعمدی) تقسیم می‌شود. در نوع اول، انسان در بروز آن دخالت دارد و به‌طور عملی می‌تواند به‌صورت سازمان‌دهی شده نمود یابد؛ ولی در غیرعمدی با وجود آنکه انسان در بروز آن نقش داشته؛ اما ایجاد آن به دلایلی سهوی و ناخواسته

صورت گرفته است که مواردی مانند انفجار پایگاه هسته‌ای چرنوبیل از آن جمله است. درعین حال هر دو نوع از بحران‌های طبیعی و غیرطبیعی می‌تواند به صورت (تدریجی) و یا (ناگهانی) بروز یابد. در (طبیعی تدریجی) مواردی مانند خشکسالی و در (طبیعی ناگهانی) مواردی مانند سیل و زلزله قرار می‌گیرد. در (غیرطبیعی تدریجی) مواردی مانند اعتراضات اجتماعی و سیاسی و در (غیرطبیعی ناگهانی) مواردی مانند ترور قرار دارد (ساوه درودی، ۲۸: ۱۳۹۵).

بحران‌های ناگهانی

بیشتر مربوط به بحران‌های طبیعی است. با سرعت به وجود می‌آیند. قابلیت پیش‌بینی کلی دارند. از یک رویداد مشخص شروع می‌شوند. در یک زمان ثابت به وقوع می‌پیوندند. بحران‌های ناگهانی مانند سیل و زلزله و بیماری‌های واگیردار هستند؛ درعین حال این شکل از بحران می‌تواند در پی وقوع رویدادی غیرمنتظره مانند حذف فیزیکی و یا همان ترور مقامات عالی نیز به وجود آید که بارزترین آن ترور ولیعهد اتریش و متعاقب آن بروز جنگ جهانی اول بود.

بحران‌های تدریجی

در طول زمان به وجود می‌آیند. قابلیت پیش‌بینی بالایی دارند. واضح و روشن نیستند. در سطح طبیعی بحران تدریجی، شامل خشکسالی، قحطی و بیماری‌های مسری است. در سطح غیرطبیعی در قالب بحران‌های اجتماعی و ناشی از شرایط حاکم بر جامعه و شیوع نارضایتی عمومی از عملکرد مدیران و مسئولین در ارتباط با یک موضوع خاص شروع می‌شود که در صورت عدم رسیدن به خواسته تبدیل به بحران سیاسی می‌شود.

در مقام مقایسه بین دو نوع بحران ناگهانی و تدریجی می‌توان گفت بحران‌های ناگهانی به سرعت به وجود می‌آیند. قابلیت پیش‌بینی کمی دارند. صراحت و روشنی آن‌ها متمرکز است، آشکارند. از یک رویداد مشخص شروع می‌شوند. در یک زمان ثابت به وقوع می‌پیوندند؛ اما بحران‌های تدریجی به صورت آرام و تجمعی به وجود می‌آیند. قابلیت پیش‌بینی زیادی دارند. واضح و روشن نیستند. با گذشت زمان احتمال وقوع آن‌ها بیشتر می‌شود (ساوه درودی، ۲۹: ۱۳۹۵).

تشخیص بحران

در تشخیص یک مسئله یا رویداد و اینکه آیا یک بحران است یا خیر عوامل متعددی دخالت دارند؛ به همین دلیل تشخیص اینکه رویداد موردنظر بحران است نیاز به تعیین شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی دارد. دیدگاه‌های متفاوتی در این زمینه بیان شده که یکی از آن‌ها نظریه سایپر است. وی در تشخیص و میزان شدت بحران طبیعی سه شاخص کلی را مورد توجه قرار داده است: تعداد کشته‌شدگان، تعداد جمعیت تحت تأثیر (یعنی افرادی که در جریان وقوع یک بحران نیازمند کمک فوری هستند). میزان خسارات اقتصادی: آسیب‌های وارده به تأسیسات حساس و زیر بنایی (ساوه درودی، ۲۹: ۱۳۹۵).

نظریه سایپر به دلیل اینکه شاخصی ارائه نداده نمی‌تواند در مورد همه بحران‌ها صادق باشد؛ با این وجود برای تشخیص اینکه موضوعی بحران است یا خیر راهکارهایی برای سنجش رویداد باید وجود داشته باشد؛ برای این مهم توجه به سه مؤلفه عمق، نفوذ و گسترش می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

منظور از عمق بحران، سازمان‌های درگیر در بحران است. هر چه سازمان‌های بیشتری با مسئله بحران درگیر باشند بحران از عمق بیشتری برخوردار است.

منظور از نفوذ، میزان درگیری روحی و روانی توده‌ها در مورد مسئله و یا رویداد موردنظر است؛ از این رو می‌توان گفت نفوذ بار روانی داشته و به مسئله ذهنیت افراد و توده یک جامعه برمی‌گردد؛ هر چه این میزان بیشتر باشد و افکار بیشتر با آن درگیر و یا دغدغه تأثیر آن در جامعه را داشته باشند رویداد موردنظر در قالب بحران مطرح می‌شود. نفوذ به واسطه اینکه می‌تواند افراد بیشتری را به صحنه بحران بکشد مرکز ثقل شاخص‌های تعیین بحران است.

گسترش یا دامنه بحران به سطح جغرافیایی مربوط می‌شود؛ چنانچه بیشتر مناطق درگیر با رویداد باشند حاکی از گسترش بحران است. نکته مهمی که در موضوع گسترش مدنظر قرار می‌گیرد توجه به منطقه وسعت درگیر شده با بحران است.

از طریق توجه به این سه معیار می‌توان به مدیران نشان داد که چه زمانی یک موضوع می‌تواند در ردیف یک بحران قلمداد شود؛ از این رو هر رویدادی را نمی‌توان بحران تلقی نمود، چنانچه هر کدام از این سه محور وجود نداشته باشد رویداد موردنظر بحران تلقی نخواهد شد (ساوه درودی، ۴۹: ۱۳۹۵).

بعدازاینکه رویدادی به‌عنوان بحران تلقی شد می‌توان شدت آن را موردسنجش قرارداد. در تعیین شدت بحران می‌توان از سه معیار سطح تهدید، فشار زمانی و غافلگیری (عدم آگاهی) استفاده کرد. هر چه میزان تهدید بالاتر، زمان کوتاه‌تر و آگاهی کمتر باشد شدت بحران در سطح بالاتری قرار دارد.

تهدید در برابر فرصت قرار دارد و چنانچه فرصتی برای مقابله با تهدید وجود نداشته باشد و یا اینکه از فرصت‌ها برای مقابله با تهدید استفاده نشود شدت بحران در سطح بالاتری قرار می‌گیرد. مسئله زمان در برخورد با بحران از اهمیت بالایی برخوردار بوده و سامانه در صورت نداشتن زمان با بدترین حالت روبرو خواهد شد. در بین این سه محور، موضوع آگاهی جایگاه ویژه‌ای داشته و مرکز ثقل این سه مؤلفه است. آگاهی یا همان اطلاعات نبض کلیدی در کنترل بحران تلقی شده و نداشتن اطلاعات لازم و کافی به منزله شکست در کنترل بحران است. هر چه میزان اطلاعات در ارتباط با رویداد بیشتر باشد تسهیل در مدیریت بحران بهتر و بیشتر فراهم خواهد شد. اطلاعات، رمز موفقیت در برخورد با هر بحرانی است. نداشتن زمان اگرچه حیاتی است اما نداشتن اطلاعات در زمان اندک نیز می‌تواند در حل مسئله بحران نقش قابل توجهی داشته باشد.

فرآیند شکل‌گیری بحران

هیچ بحرانی ناگهانی به وجود نیامده و ناگهانی نیز فروکش نخواهد کرد. تمامی بحران‌ها در سه مرحله قبل از بحران، حین بحران و بعد از بحران قابل بررسی است.

الف) قبل از بحران: زمانی است که هنوز هیچ رویدادی رخ نداده است و به اصطلاح دوران تکوین و یا شکل‌گیری بحران است؛ اما مدیران آگاه همواره در این مرحله با حفظ آمادگی‌های لازم به جمع‌آوری اطلاعات و پیش‌بینی‌های لازم مبادرت می‌نمایند. قبل از بحران قرائن و شواهدی وجود دارد که زمره‌های بروز بحران را نوید می‌دهد. باران شدید می‌تواند منجر به بروز سیلاب و در نهایت تبدیل به سیل شود. بحران‌های اجتماعی و سیاسی در پی نارضایتی‌های اجتماعی جامعه از عملکرد بخشی از سازمان‌ها و یا دولتمردان در مدت‌زمانی کوتاه یا بلندمدت رخ می‌دهد. در تمامی این موارد از قبل اطلاعاتی وجود داشته که بر اساس آن اقدامات موردتوجه قرار می‌گیرد (ساوه درودی، ۱۹۴: ۱۳۹۵).

ب) حین بحران: شرایطی که در آن بحران در اوج خود قرار داشته و سامانه درگیر کنترل و مقابله با آن است. در این مرحله برنامه مدیریتی جامع و کاملی به‌منظور حل بحران صورت می‌پذیرد و با استفاده از پیش‌بینی‌های صورت گرفته و با بسیج منابع و امکانات، اقدامات لازم برای مقابله با بحران شکل می‌گیرد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها فعال‌سازی گروه‌های مقابله با بحران است که برحسب مورد و با توجه به نوع بحران در دسته‌بندی‌های مختلف کار کنترل بحران را در صحنه دنبال می‌کنند.

ج) بعد از بحران: هیچ بحرانی خالی از پیامدهای سخت و دشوار نیست؛ از این رو شایسته است

اقدامات لازم برای پاک‌سازی و درنهایت جلوگیری از تکرار آن به جد مدنظر باشد که این مهم در مرحله بعد از بحران موردتوجه جدی قرار می‌گیرد (ساوه درودی، ۱۹۵ : ۱۳۹۵).

از منظر دیگری هم می‌توان به مراحل مدیریت بحران توجه داشت. اولین مرحله مربوط به دوره زمانی انباشت بحران است. در این دوره نشانه‌های بحران به‌مرور خود را نشان می‌دهند و از مدت‌ها قبل علائم و پیش‌درآمدهای بحران معلوم می‌شوند. در این مرحله اشراف بر محیط و شناخت از شرایط حاکم بر سازمان یا کشور توسط مدیران و مسئولین بسیار مهم بوده و لازم است موردتوجه قرار گیرد. در بحران طبیعی توجه به شرایط جغرافیایی و برآورد وضعیت محیطی و در بحران غیرطبیعی توجه به آسیب‌ها و تهدیدات مترتب بر کشور در حوزه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بسیار مهم است. در مرحله شکل‌گیری، بروز و ظهور بحران که حوادث نمود پیدا می‌کند، چگونگی مدیریت بسیج منابع و امکانات در دو حوزه فیزیکی و انسانی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. خسارت‌ها و ضربه‌های فیزیکی و روانی به سازمان، کشور و عناصر وابسته محیطی در این مرحله صورت می‌گیرد که بسته به دامنه و شدت بحران می‌تواند گسترده و یا محدود باشد (ساوه درودی، ۱۹۶ : ۱۳۹۵).

مدیریت اطلاعات در بحران

در حقیقت سازمان اطلاعاتی به‌عنوان مرکز تحلیل و برآورد اطلاعاتی در پیش‌بینی و پیش‌گیری از رخدادهای امنیتی مغز متفکر جریان‌های نظامی، انتظامی و سیاسی کشور بوده و راهنمای کلیه فعالیت‌های صحنه امنیتی کشور قرار می‌گیرد. در یک جمع‌بندی اجمالی با بررسی رخدادهای امنیتی در داخل کشور پس از انقلاب اسلامی علی‌الخصوص پس از بحران‌های حادث‌شده از سیاست‌های اقتصادی و سیاسی در دولت‌های پس از ۸ سال دفاع مقدس و حوادث پس‌ازآن به نظر می‌رسد مدل مدیریت اطلاعاتی که در خصوص بحران‌ها بایستی مدنظر قرار گیرد صورت دوم، یعنی مدیریت بر اطلاعات هست؛ درنتیجه اگر مدیریت را شامل فرایند تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، ارتباطات و هماهنگی، نظارت و کنترل دانسته و اطلاعات را شامل مجموعه اقداماتی که در چرخه اطلاعات صورت می‌گیرد بدانیم؛ بنابراین مدیریت اطلاعات در منازعه و بحران‌های امنیتی عبارت است از مجموعه اقداماتی که با تلفیق هوشمندانه فرایندهای کلان اطلاعاتی و کارکردهای اصلی علم مدیریت در ظرف زمان جهت پیش‌بینی، پیش‌گیری و مقابله با بحران صورت می‌گیرد (مظلومی، ۱۹ : ۱۳۹۲).

اهمیت اطلاعات در بحران

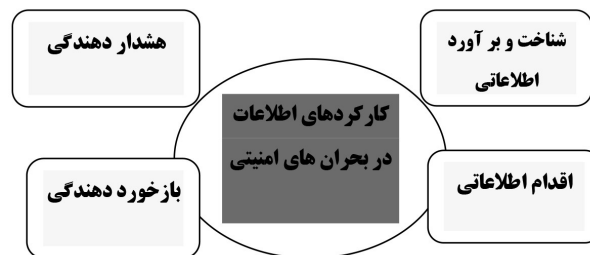
آگاهی یا همان اطلاعات، نبض کلیدی در کنترل بحران تلقی شده و نداشتن اطلاعات لازم و کافی به منزله شکست در کنترل بحران است. هر چه میزان اطلاعات در ارتباط با رویداد بیشتر باشد تسهیل در مدیریت بحران بهتر و بیشتر فراهم خواهد شد. اطلاعات، رمز موفقیت در برخورد با هر بحرانی است. نداشتن زمان اگرچه حیاتی است؛ اما داشتن اطلاعات در زمان اندک نیز می‌تواند در حل مسئله بحران نقش قابل توجهی داشته باشد.

در تعیین اهمیت اطلاعات برای تصمیم‌گیری به موقع در زمان بحران سه شاخص وجود دارد که از آن به عنوان مراحل تصمیم‌گیری یاد می‌شود:

الف) مرحله اطمینان: اطلاعات لازم و کافی برای اقدام وجود دارد. در این مرحله احتمال توفیق بالاتر از هشتاد درصد است.

ب) مرحله خطر: اطلاعات وجود دارد؛ اما کافی نیست. این مرحله حالت بینابین داشته و پنجاه درصد احتمال موفقیت و پنجاه درصد احتمال شکست متصور است. این مرحله را مرحله ریسک نیز می‌نامند.

ج) مرحله عدم اطمینان: اطلاعات لازم و کافی وجود ندارد و احتمال شکست بالاتر از هشتاد درصد است. (ساوه درودی، ۵۰-۵۱: ۱۳۹۵).

در یک دسته‌بندی کلان در هر بحران چهار نوع کارکرد برای حوزه اطلاعات قابل شناسایی است: کارکرد شناختی، کارکرد هشدار دهندگی، کارکرد اقدام اطلاعاتی و کارکرد بازخورد دهندگی

شناخت و برآورد اطلاعاتی

نقش تحلیل اطلاعاتی یا شناختی در حوزه اطلاعاتی و امنیتی شامل فرآیند اول یعنی جمع‌آوری داده و فرایند دوم بررسی اطلاعاتی می‌شود. نقش شناختی، محصول فعالیت‌هایی است که از طریق واکاوی بعد پنهان کنش‌ها، پدیده‌های فردی یا اجتماعی به دنبال فهم واقعیت امور (با ترکیب شناخت آشکار

و پنهان از آن‌ها به دست می‌آید. فلسفه وجودی و هدف اصلی فعالیت‌های اطلاعاتی، پیشگیری از غافلگیری در عرصه‌های مختلف نظامی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است. بر این اساس هر حادثه ناگوار یا شگفت‌انگیز از سوی کشورها، سازمان‌های غیردولتی یا افراد نوعی شکست اطلاعاتی تلقی می‌شود. در نظریات امنیت پایدار، کیفیت زندگی، محور کانونی مباحث قلمداد شده و امنیت انسانی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها برای رسیدن به درجات قابل اتکایی از ثبات است. سازمان‌های اطلاعاتی با استفاده از نقش شناختی خود می‌توانند عواملی را که به انتظارات فزاینده مردم و نخبگان از حکومت دامن می‌زند شناسایی و از لجام گسیختگی خواسته‌ها جلوگیری به عمل آورند؛ چراکه افسران اطلاعاتی در بطن مردم هستند و باید از خواسته‌های مردم که ممکن است در ابتدا در لایه‌های پنهان صورت گیرد مطلع شوند و در اختیار سیاست‌گذاران قرار دهند و از غافل‌گیری آن‌ها جلوگیری کنند، این عمل سبب می‌شود که سیاست‌گذاران با اطلاع به موقع از خواسته‌های افراد جامعه فرصت بهتری برای پاسخگویی داشته باشند (بیات، ۴۲۴: ۱۳۹۸).

سرویس اطلاعاتی ممکن است به‌طور صحیح یک بحرانی را پیش‌بینی کند؛ اما سیاست‌گذار ممکن است یا تصمیم به نادیده گرفتن آن داشته باشد و یا در اجازه برای یک واکنش نظامی بی‌میل باشد (بیات، ۴۲۵: ۱۳۹۸).

سازمان‌های موفق سازمان‌های هستند که رویدادهای عمده را از طریق ((حسگرهای هشداردهنده)) کشف می‌کنند؛ سازمان‌هایی هستند که اطلاعات بیشتری را با تنوع بیشتر و به‌دفعات زیادتری جمع‌آوری می‌کنند و سازمان‌هایی‌اند که اطلاعات راهبردی را کسب و آن‌ها را به‌منظور بهره‌گیری در عمل تفسیر می‌نمایند (بیات، ۴۲۶: ۱۳۹۸).

اندیشمندان بزرگ به‌درستی امروز را عصر مخاطره نام نهاده‌اند و معتقدند عنصر مخاطره ویژگی مهم در زندگی دنیای مدرن است؛ از این رو مهم‌ترین کارکرد نهادهای امنیتی - اطلاعاتی در دوران کنونی، آینده‌نگری، پیش‌بینی، ممانعت از بروز و عینیت یافتن بحران‌ها و تهدیدات (بالقوه) علیه امنیت ملی، ثبات سیاسی و اخلال در نظم اجتماعی است. در واقع انتظار اصلی نهادهای تصمیم‌گیر و افکار عمومی از نهادهای امنیتی آن است که از بروز بحران‌های امنیتی غافلگیرکننده جلوگیری نمایند و بر رویدادها و روندهای نوظهور پیشی بگیرند (بیات، ۴۲۷: ۱۳۹۸).

پیشگیری

یکی از اصول مهم برای مقابله با بحران در مرحله قبل از وقوع، توجه به اصل پیشگیری است. ضرورت و اهمیت بحث پیشگیری باوری است که همگان به آن اعتقاد دارند و در تلاش به منظور حفظ سلامت خود، مجموعه، سازمان، نظام و یا کشور به کار می‌گیرند. موضوع پیشگیری قدمتی طولانی و مترادف با عمر بشر داشته و انسان برای تأمین نیازهای مادی خود و تأمین خوراک، پوشاک و مسکن اقداماتی را برای حفظ سلامت و بقای خود انجام داده و تا امروز نیز ادامه دارد. برای مواجهه با بحران‌های احتمالی برنامه‌هایی در نظر گرفته می‌شود تا در صورت بروز مشکل مورد استفاده قرار گیرد. برنامه باید به ونه‌ای تنظیم شوند تا کلیه علائم هشداردهنده حوادث و سوانح را مشخص کنند، اقداماتی برای خنثی‌سازی یا تعدیل وضعیت بحرانی طراحی و نتایج مورد انتظار از هر اقدام را پیش‌بینی کنند. در تنظیم برنامه‌ها باید به جزئیات امور توجه شود؛ به طوری که حتی گاهی باید پیش‌بینی کرد که در هنگام مواجهه با بحران چه کسانی باید از رسانه‌های جمعی برای آگاه ساختن مردم از وقوع یک سانحه مصیبت‌بار استفاده کنند؛ همچنین باید مشخص شود دقیقاً در چه شرایطی چه اقداماتی باید صورت پذیرد و در صورت عملی نشدن اقدامات اولیه چه اقداماتی باید جایگزین آن‌ها گردد (ساوره درودی، ۲۱۸: ۱۳۹۵).

برآورد اطلاعاتی

تعریف لغوی

برآورد: عمل تعیین قیمت چیزی به طور تقریب، تخمین، تقویم، تخمین کردن (معین، ۴۶۵: ۱۳۹۶).
برآورد از حیث لغوی به معنای تخمین است و برآورد کردن فرآیندی است که در نتیجه آن ابعاد مختلف یک پدیده مورد گمانه‌زنی قرار گرفته تا از این طریق تصویری کلان از آن نزد بازیگر حاصل آید (افتخاری، ۲۹: ۱۳۹۰). در لاتین برآورد با عبارت Estimate به معنای قضاوت و اظهار عقیده کلی در مورد موضوعی ذکر شده است (فرهنگ آکسفورد).

تعریف اصطلاحی

برآورد اطلاعاتی معادل اصطلاح روش‌شناختی توصیف است و در بررسی اطلاعاتی به معنای بیان واضح و روشن آخرین وضعیت یا موقعیت پدیده یا محیط موضوع مورد بررسی است که با اعتنا و تکیه بر مجموعه شواهد و قرائن و داده‌های گردآوری شده انجام می‌گیرد (صالحی، مدبری، ۴۲: ۱۳۹۷).

برآورد تلاشی است روش‌اند، برای انسجام‌بخشی به اطلاعات در اختیار، باهدف توصیف وضع موجود یک پدیده یا محیط بدون قضاوت ارزش مدارانه در مورد درستی یا نادرستی آن وضع. برآورد گزارشی است عمدتاً مبتنی بر اطلاعاتی که متضمن توصیف ابعاد مادی و معنوی یک محیط به همراه معرفی دقیق نیروهای فعال در آن تا شناس تحقق اهداف خودی در آن محیط، ارزیابی و مقدمات یک گمانه‌زنی منطقی (پیش‌بینی) میان‌مدت فراهم گردد (صالحی، ترابی، ۱۴: ۱۳۹۷).

برآورد حاصل تجزیه و تحلیل موقعیت‌ها و روندهایی است که در آینده رخ می‌دهد؛ هم‌چنین برآورد، تفسیر اهمیت روندها و ارزیابی احتمالات و نتایج فعالیت‌های متنوعی است که در آینده ممکن است رخ دهد (محلاتی، ۶۳: ۱۳۹۱).

برآورد معطوف به زمان حال است و تمرکز آن بر اطلاعات جاری به‌دست‌آمده از سوزنه یا محیط است. این مسئله، یعنی، برآورد مستمر از پدیده تحت مطالعه یا تحت بررسی از مأموریت‌های اصلی و غیرقابل‌انکار تحلیل گران اطلاعاتی به شمار می‌آید. ارائه یک‌بر آورد متضمن ذکر تمامی جزئیات، ابعاد، سطوح و جهات موضوع مورد بحث است به نحوی که هیچ نکته‌ای از پدیده یا حادثه از قلم نیفتد و گزارش برآوردی جامعیت داشته باشد. برآورد اطلاعاتی یا همان توصیف وضع موجود، کاملاً داده‌پایه و شواهد محور است و از طریق تجمیع، مهندسی و معماری داده‌ها انجام می‌گیرد (صالحی، مدبری، ۴۲: ۱۳۹۷).

برآورد اطلاعاتی محصول عملیات ذهنی و عینی است که به آن ترکیب اطلاعات گفته می‌شود. ترکیب اطلاعات از مسیرهای متفاوتی صورت می‌گیرد که در فصل مشترک آن‌ها مراحل به‌قرار زیر وجود دارد:

۱. تعیین موضوع
۲. تعیین نوع داده‌ها
۳. کشف ساختار روابط داده‌ها
۴. کشف رابطه بین داده‌ها
۵. مدل آفرینی
۶. تولید برآورد (صالحی، مدبری، ۴۲: ۱۳۹۷).

برآورد اطلاعاتی در بحران :

برآورد اطلاعاتی قبل از بحران شامل :

الف) ترسیم کلی وضعیت حوزه استحفاظی و جمعیت‌های مختلف ساکن در آن، وضعیت جغرافیایی و نقاط خاص و نیز اماکن طبقه‌بندی‌شده، تشویق اقوام و طوایف و فرهنگ منطقه، وضعیت جمعیت از نظر میزان تراکم، سواد و پراکندگی جمعیت در گروه‌های سنی مختلف، وضعیت اقتصادی از جهت وجود مشاغل مختلف و میزان بیکاری، سوابق حوادث مهم طی سال‌ها در منطقه.

ب) برآورد موضوعی شامل موضوعات سیاسی، اقتصادی، صنفی، اجتماعی، امنیتی و

ج) شناسایی و کنترل علائم و نشانه‌های تغییر وضعیت آسیب‌به‌تهدید (شاخصه‌های نزدیکی زمان بحران).

د) برآورد عوامل تسهیل‌کننده بروز واقعه، وجود نارضایتی‌های تعمیم‌یافته، فضای روانی - اجتماعی و از طرفی ضعف نیروهای کنترل‌کننده در آموزش، سازمان‌دهی، هماهنگی و از طرف دیگر تعارض در ساختار تصمیم‌گیری.

ه) شناخت و برآورد ظرفیت احتمالی یا امکاناتی که در جهت پیشبرد هدف‌های بحران قابل بسیج و فعال‌سازی است، مثال ایجاد گروه‌های اجتماعی با ویژگی‌های اقتصادی، ارزشی، فرهنگی، صنفی، سیاسی و سازمانی بودن.

و) شناخت، برآورد و بررسی هدف‌ها، انگیزه‌ها و راهبردها و رفتار جریان‌های سیاسی و گروه‌های اپوزیسیون معاند و مخالف (صالحی، مدبری، ۴۷: ۱۳۹۷). اطلاعات برآوردی نوعی از اطلاعات است که معطوف به تحولات و احتمالات مربوط به کنش‌های جاری یک پدیده بوده و تأثیرات آن بر یک کشور و منافع آن را مورد اشاره قرار می‌دهد. اطلاعات برآوردی ممکن است برآیند درون جامعه اطلاعاتی باشد و همچنین می‌تواند در سطح اطلاعات ملی یا سازمانی باشد؛ در واقع اطلاعات برآوردی توصیفاتی از توانایی‌ها و گزارش‌هایی از بازیگران را شامل می‌شود. اطلاعات برآوردی تلاش می‌کند تا ناشناخته‌ها را بر پایه تحلیلی از واقعیات شناخته‌شده با استفاده از فن‌های تحلیلی همچون تحلیل الگو، استنتاج و آمار احتمالی بازنمایی نماید؛ به بیان دیگر برآورد ارزشیابی و تحلیل کم و کیف پدیده‌ها در شرایط فعلی با تکیه بر این نکته است که در زمان کنونی، کیفیت و میزان حضور و غیاب، شدت و ضعف پدیده مورد بررسی چگونه خواهد بود. البته این به مفهوم وهمی بودن برآورد نیست بلکه برآورد نه حدس، بلکه بر بررسی بی‌طرفانه اطلاعات و شواهد و قرائن معقول استوار است. از آن جهت که برآوردها تمام اطلاعات و شواهد و قرائن فعلی یک موضوع را به صورتی جامع در نظر می‌گیرند، باید انتظار داشت که

وسیع‌ترین دید را از موضوع‌های خود داشته باشند و بتوانند تصویر موقعیت فعلی را در آینده نیز حدس بزنند. برآورد اطلاعاتی، محصول اطلاعات برآوردی است؛ به عبارت دیگر برآورد اطلاعاتی، اطلاعاتی است که میزان احتمال وقوع رویدادها، تحولات و کنش‌های جاری و تأثیرها و عواقب آن را پیش‌بینی می‌کند؛ به زبان دیگر برآورد تخمینی است از اطلاعات در دسترس درباره یک موقعیت یا شرایط خاص به این منظور که درباره تحولات فعالیت‌های در دسترس دشمن یا رقیب و ترتیب احتمال وقوع آن‌ها تصمیم‌گیری نماید (شهیدی، نورمحمدی، ۱۳۹۷: ۵۶).

برآورد را برحسب ماهیت می‌توان به سه رویکرد برآورد اطلاعات راهبردی، برآورد اطلاعات توصیفی و برآورد هشداردهنده تفکیک نمود. برآورد راهبردی اشاره‌ای است به بازنمایی وضعیت رقابت دو ملت و پیامدهای آن یا شناسایی نقاط ضعف و آسیب‌پذیری‌های دشمن در مقایسه با نقاط قوت و مزیت‌های طرف مقابل می‌شود. در برآورد توصیفی، اطلاعات را می‌توان هم‌عرض با همان شکل ساده اطلاعات یا اطلاعات جاری و روزمره دانست. برآوردهای هشداردهنده از آن جهت اهمیت دارند که مانع از وقوع غافلگیری اطلاعاتی و محصول آن یعنی شکست اطلاعاتی می‌شود (محلاتی، ۱۴۹: ۱۳۹۱).

اهمیت برآوردها از آن روست که فضای عدم قطعیت، وجوه پنهانی و مبهم موضوع‌ها را روشن‌تر و قابل فهم‌تر می‌سازند. شبیه آنچه یک برآورد صورت می‌دهد به مثابه ارائه تصویری واضح‌تر از موقعیت و منظره‌ای مه‌گرفته است و از تحلیل گران برآورد نویس انتظار می‌رود تا فضای مه‌آلود موضوع تصمیم‌گیری را چون روزی آفتابی به نمایش بگذارند (شهیدی، نورمحمدی، ۱۳۹۷: ۶۹).

هدف و وظیفه اصلی در برآورد اقدامات، پیش‌بینی وقایع ناگوار و ناخوشایند آتی است. در فعالیت سازمان‌های اطلاعاتی، پیشی گرفتن بر حوادث ضروری است؛ زیرا مانع غافلگیری، فریب و شکست اطلاعاتی می‌گردد. در برآورد باید مشخص کرد که چه نوع تهدید یا آسیبی، در کجا، چگونه، از چه منبعی، از چه طریقی، و چه وقت ظهور یافته و تحقق می‌یابد. در برآورد تهدیدات، علاوه برنیات و توانمندی‌ها و امکانات حریف، باید به آسیب‌پذیری‌های موضوع یا سیستم خودی نیز توجه شود؛ زیرا به تجربه ثابت شده که در اغلب مواقع، بالفعل شدن تهدیدات، مرهون وجود یا تشدید آسیب‌پذیری‌ها است (کتولی نژاد و طلایی، ۱۳۹۳: ۴۵).

برآورد بر اساس علائم و نشانه‌ها صورت می‌گیرد و محصول گزارش‌های برآورد، هشدار دهی است. برآورد صرفاً نباید بر اساس حدس و گمان استوار باشد؛ بلکه باید نتیجه یک فرآیند جدی، عقلانی، تحقیقات بی‌طرفانه، فعالیت دقیق اطلاعاتی، داده‌ها، (شواهد و قرائن)، تجزیه و تحلیل عینی) و نه صرفاً بر اساس

(مدل‌های ذهنی و ذهنی) یا (شهودی) تحلیل‌گر باشد (کتولی نژاد و طلایی ، ۴۵: ۱۳۹۳).

در حقیقت برآورد بستری را مهیا می‌سازد که تحلیل‌گران و کارشناسان بر مبنای آن بتوانند منطقه خطر در آینده را مشخص کنند. اگر برآورد غلط باشد یا بر مبنای اطلاعات نادرست یا ناقص صورت گرفته باشد، عدم‌کفایت و قدرت خود را اعلام کرده است (کتولی نژاد و طلایی ، ۴۵: ۱۳۹۳).

تجزیه و تحلیل

به دلیل وجود دیدگاه‌های مختلف در کنترل بحران که بیشتر ناشی از تنوع و گستردگی بحران است تاکنون مدل ثابتی برای اداره بحران‌ها ارائه نشده است، ضمن اینکه ارائه یک مدل برای حل بحران‌ها که از گستردگی بالایی برخوردار بوده و در حوزه‌های متفاوت بروز و ظهور می‌یابد برای حل آن منطقی نیست؛ با این حال برای مقابله با بحران و چگونگی اداره آن نظرات و الگوهای متعددی توسط صاحب‌نظران ارائه شده که شناخت و آشنایی با آن می‌تواند در اداره بحران‌ها مؤثر واقع شود.

نظریه میتراف:

این الگو چهارچوبی برای سازمان آماده برای بحران فراهم می‌سازد که بر اساس آن پیش‌فرض‌ها و باورهای فردی به‌عنوان محور بروز بحران در مرکز کنترل قرار گرفته و سایر موارد شامل پیش‌فرض‌های سازمانی، ساختار سازمانی، فن‌آوری و رفتار سازمانی به‌عنوان مقدم بر آن در دوایر بعدی قرار می‌گیرند (ساوه درودی ، ۱۹۸: ۱۳۹۵).

نظریه لچات:

لچات چرخه مدیریت بحران را در پنج محله، انتظار، اعلام‌خطر، نجات، عادی‌سازی و توان‌بخشی تقسیم نموده است. بر اساس این الگو، مدیریت بحران با انتظار برای بحران یا به عبارتی پیش‌بینی شروع می‌شود و با توان‌بخشی سیستم آسیب‌دیده و بحران‌زده خاتمه می‌یابد (ساوه درودی ، ۱۹۹: ۱۳۹۵).

نظریه میتراف و پیرسون:

بر اساس این الگو اولین گام در مدیریت بحران تشخیص بحران است. این الگو از آن جهت اهمیت دارد که به هر دو مرحله تشخیص که گامی اساسی در مرحله قبل از بحران به حساب می‌آید و نیز مرحله یادگیری که در اغلب الگوهای مدیریت بحران مغفول واقع شده، توجه دارد (ساوه درودی ، ۱۹۹: ۱۳۹۵).

نظریه فنیک :

وی معتقد است (شناسایی) محور اصلی مقابله با بحران است. بعد از شناسایی، برنامه عملی شامل تشریح موقعیت بحران و بیان پیامدهای مطلوب یا قابل قبول آن مورد توجه قرار می‌گیرد با این کار گزینه‌های راهبردی یا تاکتیکی انتخاب و اجرا می‌شود (ساوه درودی ، ۱۹۹: ۱۳۹۵).

در حقیقت برآورد اطلاعاتی بستری را مهیا می‌سازد که تحلیل گران و کارشناسان بتوانند منطقه خطر در آینده را مشخص کنند و احتمال وقوع رویدادها، تحولات و کنش‌های جاری و عواقب آن را پیش‌بینی نمایند و بیان واضح و روشنی از آخرین وضعیت یا موقعیت پدیده داشته باشند. اگر برآورد اطلاعاتی غلط باشد یا بر مبنای اطلاعات نادرست یا ناقص صورت گرفته باشد، کفایت لازم را نخواهد داشت؛ چراکه بر اساس نظر فیلیپ دیویس^۱ (تفاوت برآورد اطلاعاتی با سایر برآوردها در اطلاعاتی بودن آن است) (صالحی و ترابی، ۲۸: ۱۳۹۷) و این موضوع اگر در زمان مناسب و بر اساس فعالیت دقیق اطلاعاتی، قرائن و شواهد متقن، منطقی و عقلانی به انجام برسد تشخیص بحران را میسر و مدیریت آن را تسهیل خواهد نمود. در جمهوری اسلامی ایران نیز اگر برآورد اطلاعاتی دقیقی از پدیده‌ها، رویدادها و روندهایی که زمینه و بستر وقوع بحران‌های امنیتی را فراهم می‌آورند صورت بگیرد و این موضوع در سطح کارگزاران نظام و نه صرفاً در سطح نهادهای اطلاعاتی (که وظیفه تهیه برآورد اطلاعاتی را دارند) به یک راهبرد مهم مدیریتی پیش از هرگونه تصمیم در موضوع بحران تبدیل شود خواهد توانست نقش بی‌بدیل برآورد اطلاعاتی در پیشگیری از بحران‌های امنیتی را روشن سازد.

نتیجه‌گیری

بحران‌های امنیتی مستقیماً امنیت ملی کشورها را مورد آسیب و تهدید قرار می‌دهند و ضرورت پیشگیری از بحران‌های امنیتی نیز با توجه به تبعات مختلف امنیتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، بین‌المللی و... موجب گردیده که موضوع پیشگیری از بحران‌های امنیتی مورد توجه هیئت حاکمه قرار گیرد. جمهوری ایران نیز از بدو شکل‌گیری همواره در معرض بحران‌های امنیتی قرار داشته است و در ابعاد مختلف ما شاهد وقوع بحران‌های امنیتی در جمهوری اسلامی ایران بوده‌ایم و تاکنون نیز این‌گونه بحران‌ها در ایران پس وقوع به‌نوعی مدیریت شده‌اند ولی در هر صورت هزینه‌های زیادی را از بعد امنیتی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، بین‌المللی و... متوجه نظام نموده‌اند.

سابقه بحران‌های امنیتی به وقوع پیوسته در طول تاریخ انقلاب اسلامی نشان می‌دهد این‌گونه بحران‌ها پس از وقوع به‌نوعی مدیریت شده‌اند و تلاش قابل‌توجهی در جهت برآورد اطلاعاتی، پیش‌بینی و پیشگیری از آن‌ها صورت نگرفته و یا در حد محدودی بوده است و پیشگیری از بحران‌های امنیتی نیز صرفاً در جهت کاهش دامنه این‌گونه بحران‌ها، آن‌هم پس از وقوع بوده است.

تمامی بحران‌ها در سه مرحله قبل، حین و پس از بحران قابل‌بررسی بوده و بحران‌های امنیتی نیز از این قاعده مستثنی نیستند و برآورد اطلاعاتی نیز ناظر بر مرحله قبل از بحران است؛ چراکه در این مرحله قرائن و شواهدی وجود دارد که زمزمه‌های بروز بحران را نوید می‌دهد. کارکرد برآورد اطلاعاتی نیز بیان واضح و روشن آخرین وضعیت موقعیت یا پدیده یا محیط موضوع موردبررسی است که با توجه به مجموعه شواهد و قرائن و داده‌های جمع‌آوری شده به انجام می‌رسد.

اگر بحران را یک پدیده یا رویداد بدانیم که در یک سازمان (جامعه) رخ می‌دهد و منجر به بروز صدمه، آسیب و یا تهدید می‌شود (سازه درودی، تقریرات درسی) مشخص می‌شود که پدیده قابل‌لمس نیست؛ اما وجود دارد (نظیر تورم، فقر، بیکاری، بی‌عدالتی و...) و اینکه پدیده دوران شکل‌گیری یا تکوین بحران است را می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که شناخت، تحلیل و ارائه آخرین وضعیت از پدیده‌ای که در یک جامعه نظیر جمهوری اسلامی ایران به وقوع می‌پیوندد از طریق برآورد اطلاعاتی حاصل می‌شود و برآورد مستمر از پدیده‌ها از مأموریت‌های اصلی و غیرقابل‌انکار نهادهای اطلاعاتی و تحلیل‌گران اطلاعاتی به شمار می‌آید و بایستی متضمن ذکر جزئیات، ابعاد، سطوح و جهات موضوع موردبحث باشد تا هیچ نکته‌ای از پدیده یا حادثه مغفول نماند و گزارش برآورد اطلاعاتی نیز به‌صورت جامع در اختیار تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران مدیریت بحران قرار گیرد. برای این کار در ابتدا بایستی در ساختار نهادهای اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران موضوع برآورد اطلاعاتی از حالت توجه صرف به موضوعات روزمره و تدافعی خارج و با نگاه و تحلیل عمقی همه پدیده‌ها و اتخاذ راهبرد تهاجم اطلاعاتی به پدیده‌ها موردتوجه واقع شود تا در زمان خود و در یک سیر منطقی پدیده‌ها تحلیل شوند و با کمک تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران حاکمیتی از تبدیل پدیده‌ها و روندها به بحران که نتیجه آن بروز صدمه و آسیب به‌نظام است پیشگیری شود. در این مسیر ما نیازمند حکمرانی اطلاعاتی بر پدیده‌ها می‌باشیم تا هر پدیده‌ای با ویژگی‌های منحصربه‌فرد خودش موردبررسی و تحلیل قرار گیرد و پیش از اینکه زمینه‌ساز بروز و شکل‌گیری بحران شود برای رفع آن چاره‌اندیشی شود. در این حکمرانی اطلاعاتی صرفاً نهادهای اطلاعاتی به ایفای نقش نمی‌پردازند بلکه در یک اقدام هماهنگ

و سازمان‌یافته بایستی متولیانی از سه قوه اجرایی، قانون‌گذاری و قضایی در ابعاد مختلف در این حکمرانی به ایفای نقش بپردازند تا با برآورد مناسب و صحیح و دارای ضمانت اجرای قوی برای اجرایی نمودن تصمیمات آن از تبدیل شدن پدیده‌ها به بحران امنیتی پیشگیری شود.

در برآورد اطلاعاتی مشخص می‌شود چه نوع تهدید یا آسیبی، در کجا، چگونه، از چه منبعی، از چه طریقی و چه وقت ظهور یافته و تحقق می‌یابد. برآورد اطلاعاتی بر اساس حدس و گمان استوار نیست بلکه نتیجه یک فرایند جدی، عقلانی، تحقیقات بی‌طرفانه، فعالیت دقیق اطلاعاتی، داده‌ها، شواهد و قرائن، تجزیه و تحلیل عینی و نه بر اساس مدل‌های ذهنی و ظنی یا شهودی است.

شایسته است پدیده‌های محیط جمهوری اسلامی ایران در یک فرایند جدی، عقلانی و بر اساس فعالیت دقیق اطلاعاتی و بر پایه داده‌ها، شواهد و قرائن موجود در یک حکمرانی اطلاعاتی مورد تجزیه و تحلیل عینی و واقع بینانه قرار گیرند تا بدین طریق زمینه لازم برای برآورد اطلاعاتی بحران‌های امنیتی فراهم گردد که نتیجه آن نیز پیشگیری از بحران‌های امنیتی خواهد بود. برای این کار توصیه می‌شود:

۱. نیروهای متخصص و صاحب‌نظر در حوزه برآورد اطلاعاتی پدیده‌های امنیتی در جمهوری اسلامی ایران از سوی نهادهای اطلاعاتی شناسایی، جذب و تربیت شوند.

۲. پایگاه‌های دانشی در موضوع برآورد اطلاعاتی پدیده‌های امنیتی ایجاد و در دسترس کارشناسان نهادهای اطلاعاتی قرار گیرد.

۳. کارگاه‌های آموزشی برآورد نویسی اطلاعاتی به منظور ارتقاء دانش کارشناسان امنیتی در سطح نهادهای امنیتی پیش‌بینی و برگزار شود.

منابع

۱. رحمانی ساعد، هادی، قدیری، حجت الله، تنهایی، علیرضا (۱۳۹۸)، واکاوی بحران امنیتی (مفهوم، ابعاد و سطوح) با تاکید بر آموزه های مکتب گنپنهاگ، فصلنامه پدافند غیر عامل و امنیت (پژوهی)، سال هشتم، شماره بیست و نهم، ۱۳۹۸.
۲. ساوه درودی، مصطفی، حدادی، محمد م (۱۳۹۵)؛ مدیریت بحران؛ مفاهیم و نظریه ها، تهران: مرکز آموزش و پژوهش شهید سپهبد صیاد شیرازی.
۳. شهیدی، کریم، نور محمدی، مهدی (۱۳۹۷)؛ روش شناسی برآورد اطلاعاتی، فصلنامه اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی، سال نهم، شماره دوم ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۳۲.
۴. صالحی، محمود، ترابی، کاظم، (۱۳۹۷)؛ اصلاح ساختار برآورد نویسی؛ از سازمان محوری به مشتری مداری، فصلنامه اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی، سال نهم، شماره دوم، ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۳۲.
۵. صالحی، محمود، مدبری، محمد (۱۳۹۷)؛ مقایسه ی تطبیقی سیر تدوین برآورد اطلاعاتی با دیگر مفاهیم حوزه تحلیل در سازمان های اطلاعاتی، فصلنامه اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی، سال نهم، شماره دوم، ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۳۲.
۶. کتولی نژاد، خدابخش، طلایی، رضا، (۱۳۹۳)؛ رهیافتی نظری بر «برآورد» در سازمان های اطلاعاتی و ارائه مدل مفهومی، فصلنامه اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی، سال نهم، شماره دوم، ۱۳۹۷، شماره مسلسل ۱۹.
۷. محلاتی، مصطفی، (۱۳۹۱)؛ پیش بینی و برآورد اطلاعاتی، تهران: دانشکده اطلاعات.
۸. محلاتی، مصطفی، (۱۳۹۱)؛ پیش بینی و برآورد اطلاعاتی با رویکرد آینده پژوهی، تهران: دانشکده اطلاعات.
۹. مظلومی، محمود (۱۳۹۲)؛ مدل سه وجهی مدیریت اطلاعات بحرانهای امنیتی، فصلنامه اطلاعاتی حفاظتی جامعه اطلاعاتی، سال چهارم، شماره چهارم، بهار ۱۳۹۲، شماره مسلسل ۱۶.
۱۰. یکتایی، مهدی، (۱۳۹۵)؛ بایسته های پیش بینی، تخمین و سناریو، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات ساحفناجا.

